

120 vuotta suomalaista kirkko- ja kulttuurihistoriaa

Martti Mäkisalo

"Varsin tuskallisen vaikutuksen teki kirja meihin sitä lukiessamme. Lihalliset himot ja niiden kehkeytyminen ovat siinä varsin juurta jaksain esitetyt, niin kuin tietysti meidän aikaisessa kirjallisessa tuotteessa ainakin. Ja loppu on niin kolkko kuin suinkin pyytää voi. Viettelijä, maisteri Nymark ei mitään rangaistusta saa, vaan jatkaa vanhaa elämätänsä... Sentähden, me sanomme sen suoraan, kirja on niin vahingollinen, ettemme hennoisi antaa sitä kenenkään käteen."

Näin kirjoitti *Vartijan* ensimmäinen päätoimittaja **Elis Bergroth** lehden ensimmäisessä kirjallisuusarvostelussa v. 1888. Arvostelun kohteena oli **Minna Canthin** uutuuksien *Salakari*.

Arvostelun jyrkkä sävy ei ollut suinkaan yllätys, vaan ennalta odotettu, jopa ennalta luvattu kannanotto. Kuukautta aikaisemmin oli näet vasta perustetun *vartijan* juhlahassa ohjelmakirjoituksessa luvattu mm. seuraavaa:

Monista uusimmista kirjallisista tuotteista kansamme kielellä on itse sitä kristillistä katsantokantaa vasten astuttu, jopa piston ensisijassa on maassamme puolustettava... Sanomalehtiä on olemassa, joiden makupalana on kirkon ja kristillisyyden ivaaminen... Parasta on sen tähden jo aikanansa ryhtyä niiden vastustamiseen.

Itse asiassa koko *Vartija* oli syntynyt papiston ja kirkollismielisten vastauksena ajan haasteisiin. 1800-

luvun lopulla maahan myrskytuulen lailla saapuneet kirkko- ja uskontokriittiset virtaukset, liberalismi ja naturalismi sekä toisaalta vapaakirkolliset suuntaukset olivat saattaneet Suomen luterilaisen kirkon ennen kokemattomaan tilanteeseen.

Vartija on vahva ehdokas vanhimmaksi yhtäjaksoisesti samalla nimellä ilmestyneeksi suomenkieliseksi kulttuuri- ja mielipidelehdiksi. Aikakauslehdistä vanhimman titteli lienee Lähetyssanomilla (1859). Heränneiden Hengellinen Kuukauslehti perustettiin samana vuonna kuin Vartija, 1888. Suomen kuvalehti on ilmestynyt 1873-80 sekä vuodesta 1917 eteenpäin. Vuonna 1881 perustettiin nuorsuomalaisten Valvoja, jonka eräänlaisena henkisenä perillisenä voidaan pitää vuodesta 1973 ilmestynyttä Kanavaa. Suomenkielisistä sanomalehdistä vanhin on Keskisuomalainen (1871).

Kirkon ikivanhaa auktoriteettiasemaa ei ainoastaan kyseenalaistettu, vaan monet asettivat sen ja koko uskonnon pilkan ja ivan kohteeksi.

Kirkon oma kenttä oli kuitenkin varsin hajallaan. Herätysliikkeet olivat luoneet omia rintamalinjojaan, yliopistoteologiassa vallitsi ns. välitysteologia sekä beckiläinen raamattuteologia, joista kumpikaan ei kyennyt aikansa aatevirtausten kanssa sellaiseen keskusteluun, jonka vastapuolikin olisi noteerannut. Apologia oli lähinnä aikojen pahuuden voivottelua tai ajan ilmiöiden mitätöimistä. Saksassa liberalismiin paineissa syntynyt ja ajan aatevirtausten kanssa keskustelukykyisempi ns. ritschiläinen teologia ei ollut vielä saapunut Suomeen.

Monella tavoin hämmentävässä ja sekavassa tilanteessa keskeiseen rooliin nousi lopulta ns. kirkollinen suuntaus, joka alkoi hahmottua v:sta 1887 pidettyjen yksityisten pappeinkokousten myötä. Kokousten tarkoituksena oli tiivistää papiston rivejä yhteisen tunnustuksen ympärille. Liike oli lähinnä moraalinen ja opillinen ryhtiliike, jolle tärkeintä oli luterilaiseen tunnustukseen pitäytymisen ohella papiston siveellinen kuri sekä luottamus

perinteiseen kirkkokeskeiseen yhteiskunta- ja kulttuurinäkemykseen.

Alusta alkaen liikkeen keskeisimpiä johtohahmoja oli **Elis Bergroth** (1854-1906).

Suurkustantajan suojeluksessa

Valtakunnallisen kirkollisen äänenkannattajan perustaminen oli ollut ajan kuuma kysymys koko 1880-luvun ajan sekä pappeinkokouksissa että yksityisissä keskusteluissa. Vuonna 1882 joensuulainen **N.J. Laamanen** oli jo yhden yrityksen tehnyt, mutta *Vartia, sanomia kirkolliselta ja valtiolliselta alalta* ilmestyi vain kahtena nelisivuisena numerona.

Lopulta Bergroth otti haasteen vastaan, koska "eivät siis arvokkaammat ja kykenevämmät ole ryhtyneet tähän tehtävään", kuten hän kirjoitti *Vartijan* ensimmäisellä ohjelmasivulla.

Maassa oli todella ainakin muodollisesti kykenevämpiä ja "arvokkaampia" kirkonmiehiä, kuten piispa **Gustaf Johansson** ja professorit **Herman Råbergh** sekä **0.I. Colliander**, joiden näkemyksiin Bergroth itsekin *Vartijan* perustamisvaiheiden aikoihin mielellään liittyi.

Bergroth oli opintojensa ja virkauransa suhteen tavallinen rivipappi, mutta aktiivinen ja sujuva kynänkäyttäjäksi, joka oli noussut paitsi kirkollisen suunnan johtohahmoksi, myös maan kulttuurielämän erääksi vaikuttajaksi, nimenomaan kustannuspolitiikassa.

Jo aiemmin nuori porvoolainen **Werner Söderström** oli kohonnut rakettimaisesti Suomen kustannusmaailman huipulle. Uuden kustantajan oivallus oli ollut nimenomaan suomenkielisen kaunokirjallisuuden tuottaminen ja markkinoiminen myös "rahvaalle". Bergroth puolestaan oli nuoren Wernerin eräänlainen isähahmo, "se suuri vaikuttaja". Söderström oli jo ennen *Vartijan* perustamista viiden vuoden ajan kustantanut Bergrothin omaa kirjallista tuotantoa, mm. yhden saarnakokoelman sekä virsi-, rukous- ja saarnakirjan merimiehille.

Taloudellinen menestys oli tyydyttänyt sekä kustantajaa että kirjojen toimittajaa.

Olenaisinta oli kuitenkin kahden vaikuttajan henkilökohtainen

ystävyyden, jota WSOY:n historioitsija **Yrjö A. Jäntti** kuvaa niin, että Elis Bergroth "kenties enemmän kuin kukaan muu tuli vaikuttamaan hänen [Söderströmin] toimintaansa 1880-luvun jälkipuoliskolla ja samalla hänen koko luonnekuvaansa".

Yksi osoitus Bergrothin vaikutusvallasta Söderströmiin on se, että kustantaja lähetti Bergrothin arvioitavaksi Minna Canthin *Hanna* romaanin käsikirjoituksen v.1886. Lausunnossaan Bergroth tuomitsi romaanin jyrkästi moraalisisista syistä. Todennäköisesti juuri Bergrothin lausunto taivutti kustantajan hylkäämään ajan ehkä tunnetuimman suomalaisen kirjailijan tekstin, jonka kilpaileva yhtiö otti ohjelmistoonsa lukematta.

Asia koski Söderströmiin syvästi, ja se herätti päivälehdissä laajaa paheksuntaa Bergrothin osuutta myöten.

Mutta Bergrothin vaikutusvoima "oli tavattoman suuri kaikkiin henkilöihin, joiden kanssa hän joutui tekemisiin".

Uudesta suurkustantajasta tuli myös *Vartijan* ensimmäinen kustantaja ja ylläpitäjä. *Vartijan* ja Söderströmin yhteistyö jatkui kuitenkin vain parin vuoden ajan, minkä jälkeen *Vartija* siirtyi toimittajiensa omakustanteeksi.

Bergrothin mukaan yhteistyö lakkasi käytännön syistä: toimituksen ja painon sijainti eri paikkakunnilla aiheutti ylimääräisiä hankaluuksia. Jäntti taas arvelee, että Söderström luopui *Vartijasta*, koska kirjapainon kapasiteetti oli rajallinen. Toisin sanoen liikemies Söderström

Yksi osoitus Bergrothin vaikutusvallasta Söderströmiin on se, että kustantaja lähetti Bergrothin arvioitavaksi Minna Canthin *Hanna* romaanin käsikirjoituksen v.1886. Lausunnossaan Bergroth tuomitsi romaanin jyrkästi moraalisisista syistä. Todennäköisesti juuri Bergrothin lausunto taivutti kustantajan hylkäämään ajan ehkä tunnetuimman suomalaisen kirjailijan tekstin, jonka kilpaileva yhtiö otti ohjelmistoonsa lukematta.

löysi painokoneilleen *Vartijaa* tuottavampiakin kohteita. Joka tapauksessa suurkustantajan tuen päätyminen heikensi merkittävästi myös *Vartijan* taloutta.

Lehden levikiksi muodostui päätoimittajan ilmoituksen mukaan n. 600, tilausmaksu oli 6 mk, nykyrahassa n. 28 euroa.

Lehden lopettamisaikaista ilmoitettiin ensimmäisen kerran jo vuonna 1890. Syy oli sama kuin sama kuin monta kertaa myöhemminkin: rahan puute. Ratkaisuksi löytyi kuitenkin lehden sivumäärän supistaminen.

Konservatismiin linnakkeena

Vartijan taipaleen alkuvuosina lehdellä oli kuitenkin taustanaan paitsi WSOY:n taloudellinen tuki, myös kirkollisen liikkeen antama henkinen tuki ja selkäranka.

Suhde uuteen vapaamieliseen kirjallisuuteen ja journalistiikkaan oli yksiselitteinen. Selkeän tuomion saivat paitsi Minna Canth, myös klassikoiksi jääneet **Juhani Aho** ja **J.H. Erkko**. Kotimaisista kirjailijoista myönteisen kritiikin *Vartijassa* sai ainoastaan lehden oma, kustantajan palkkaama kielentarkastaja, kirjailijana tuntemattomaksi jäänyt **Aatto Suppanen**, jonka *Kotivarkaus* nimisestä romaanista kirjoitti *Vartijan* toimitussihteeri **Alexander Auvinen** v.1888:

"Mutta Aatto S. puhuu paheesta tavalla semmoisella, ettei se voi herättää muuta kuin inhoa ja halveksimista. Hänen kirjansa ei siis ole kelleen vaarallinen, vaan päinvastoin opettavainen."

Ohjelmakirjoituksessa luvattu kirkon puolustaminen uusimpien kirjallisten tuotteiden hyökkäyksiltä oli kuitenkin varsin pian hoidettu pois päiväjärjestyksestä. Olihan pelkkä moraalinen näkökulma – sekin vain yhdestä suunnasta katsottu – niin kapea, että kaikki sanomisen arvoinen oli nopeasti sanottu. Myöhemmin Bergrothin päätoimittajakaudella *Vartijassa* palattiinkin kaunokirjallisuuteen vain joillakin pisteliäillä viittauksilla "nykykirjailijoihin".

Muita taidemuotoja Bergrothin johtamassa *Vartijassa* ei kommentoitu. Arvattavasti esimerkiksi musiikkia tai maalaustaidetta ei 1800-luvun lopulla koettu uhkaksi kirkolle ainakaan samalla tavoin kuin kirjallisuutta.

Aktiivisemmin *Vartijassa* sen sijaan kommentoitiin yhteiskunnan harjoittamaa kulttuuripolitiikkaa. Raportoidessaan v. 1888 pidettyjen valtiopäivien tapahtumia Bergroth siteerasi pitkästyttävän laajasti ja ikään kuin rinnalle asettuen piispa Gustaf Johanssonia, jonka mielestä kuntia ei saisi pakottaa perustamaan kansakouluja.

Johansson perusteli kantaansa mm. viittaamalla Saksaan, missä "tutkimusten mukaan rikollisuutta on enemmän seuduilla, joissa on runsaasti kouluja". Johansson

kertoi kuulleensa myös valituksia, joiden mukaan oppilaat "herraskaistuvat" saadessaan koulutusta.

Pohjimmiltaan kansakoulunpakon vastustaminen heijasteli varmaankin uutta vapaamielistä kulttuuria kohtaan tunnettua pelkoa. Arveltiin, ettei kirkko pääse riittävästi vaikuttamaan kunnallisen kansakoulun opetusohjelmaan. Ja ellei jossakin kunnassa ollut kansakoulua, tarvittiin kirkon valvoma kiertokoulua, jonka elvyttäminen lienee ollutkin kirkollisten vaikuttajien päätavoite.

Johanssonin rinnalle Bergroth asettui myös muissa kysymyksissä: valtion ei tullut tukea kirjailijoita taloudellisesti, koska ei voitu taata, etteikö palkkio edes kerran menisi

Arkkipiispa Johansson perusteli kansakoulukielteistä kantaansa mm. viittaamalla Saksaan, missä "tutkimusten mukaan rikollisuutta on enemmän seuduilla, joissa on runsaasti kouluja". Johansson kertoi kuulleensa myös valituksia, joiden mukaan oppilaat "herraskaistuvat" saadessaan koulutusta.

siveellisesti epäkelvolle kirjailijalle. Myöskään naisten korkeakouluihin pääsemistä ei Bergrothin mielestä ollut syytä helpottaa.

Mutta jo 1890-luvun alkupuolelta lähtien Bergrothin energia ja *Vartijan* palstatilat kuuluivat kirkon sisäisten kysymysten käsittelyyn. Keskustelua käytiin mm. ehtoollispakosta, katekismusuudistuksesta, luterilaisen tunnustuksen tulkitsemisesta sekä Raamatun historiallisesta luotettavuudesta.

Yhdeksi käännekohdaksi lehden alkutaipaleella muodostui 1890 luvun puoliväli. V. 1893 **G.G. Rosenqvist** esitti väitöskirjassaan, ettei Darwinismi millään tavoin sotinut kristillistä uskoa vastaan. Pari vuotta myöhemmin J.A. Maunu esitteli pappeinkokouksen alustuksessaan historialliskriittisen raamatuntutkimuksen suuntaviivoja todeten, että Raamatussa oli historiallisia epätarkkuuksia ja erilaisia kuvauksia samoista tilanteista.

Bergroth ja koko *Vartija* hyökkäsivät voimakkaasti kumpaakin vastaan.

”Tunnustuskirjat ovat menneet hajalle, nyt halkesi Raamattu”, Bergroth kirjoitti v. 1895. Väliin kiivaassa ja henkilökohtaisuuksiin menneessä keskustelussa Bergroth huomasi jäävänsä yksin tai mikä vielä pahempaa, vapaakirkollisten rinnalle, kun koko kirkon ja yliopiston näkyvin kärki aina Johanssonia, Råbergia ja Collianderia myöten oli häntä vastassa.

Näin Bergrothin yritys koota papiston rivit Kirkollisen suunnan lippujen alle koki merkittävän kolauksen. Vastustajat löytyivätkin nyt ”omasta” leiristä.

Toisaalta myös yleinen henkinen ja aatteellinen ilmapiiri oli nopeasti muuttunut. *Vartijan* alkuperäiset vastustajat olivat harventuneet tai luopuneet aseistaan. Keisarillisen Venäjän painostustoimet Suomea kohtaan yhtenäistivät kansakuntaa, kulttuuriset barrikadiasetelmat lievenivät. Humanistinen tolstoilainen kristillisyys alkoi saada jalansijaa sivistyneistön keskuudessa, ja kriittisinäkin säilyneet piirit myönsivät kirkon ja uskonnon merkityksen kansan yhtenäistäjänä.

Seitsemän vuoden ajan perustamisensa jälkeen lehti kuitenkin oli ainoa yleiskirkollinen julkaisu. Vuonna 1895 perustettu *Teologinen Aikakauskirjakin* keskittyi nimensä mukaisesti lähinnä teologiseen tutkimukseen ja keskusteluun. *Vartija* säilytti roolinsa eräänlaisena ”kirkon äänenä”, jonka kirjoituksia seurattiin myös päivälehdissä.

Vuosisadan vaihduttua Bergroth keskittyi yhä enemmän kirkkopoliittikan sijasta valtakunnanpolitiikkaan, jossa hän edusti ”äärimyöntyväistä” linjaa. Myös tällä alueella Bergroth ajoi itseään hieman paitsioon, lähinnä itsetietoisien ja muita kuuntelemattomien menettelytapojensa takia.

Rosenqvist toi TA:n muistokirjoituksessaan esille vastenmielisyytensä Bergrothia kohtaan kenties selvemmin kuin koskaan tämän eläessä. Muutamien sovinnaiten tunnustuksen sanojen väliin hän sijoitti pitkän kritiikin, jonka mukaan Bergrothilla mm. ei ollut tajua evankelisen kristillisyyden olemuksesta. Hän moitti ankarasti myös Bergrothin poliittista toimintaa ja esitti tämän luonteesta hyvinkin kielteisiä arvioita. Muistokirjoitus lienee ainoa laatuaan kirkollisessa ja muussa lehdistössä.

Mutta joka tapauksessa Bergrothin aikana *Vartija* oli jo vakiintunut lehtiyritelmästä olemassa olevaksi lehdeksi, jota seurattiin monilla tahoilla.

Keskellä yhteiskunnallista kuohuntaa

Vuosisadan vaihteen jälkeen sekä kirkolliset että valtiolliset olot muuttuivat nopeasti. Työväenliike nousi merkittäväksi yhteiskunnalliseksi voimaksi. Kysymys valtiollisesta itsenäisyydestä alkoi kuumentaa kaikkien mieliä. Kirkollisessa ja teologisessa keskustelussa tärkeimmäksi kysymykseksi tuli uskonnonvapaus. Keskeisimpiin asemiin nousivat uusia keskieuropalaisia vaikutteita omaksuneet ns. Teologisen lauantaiseurajäsenet. *Vartijan* kannalta käännekohdaksi muodostui vuosi 1906, jolloin Bergroth kuoli runsaan 50 vuoden ikäisenä. Samoihin aikoihin *Kotimaa* otti ensi askeleitaan. *Vartijan* asema yleiskirkollisena

julkaisuna heikkeni oleellisesti.

Teologinen lauantaiseura uutena kirkollisena vaikuttajaryhmänä tunsu luonnollisesti suurinta kiinnostusta

Kotimaata kohtaan. Mutta kun *Kotimaan* päätoimittajaksi tuli herätyksen kokenut ja lähellä vapaakirkollisia näkemyksiä oleva **Pekka Brofelt**, kirkkokriittisen Juhani Ahon veli, lauantaiseuralaiset kiinnittävät huomionsa *Vartijaan*.

Vuonna 1906 **Erkki Kaila** saattoikin kirjoittaa lakonisesti päiväkirjaansa:

"Sitten kun Elis Bergroth kuoli... pidettiin kokous, jossa 'me' (s.o. Lauri Ingman ja minä) otimme Vartijan haltuumme. Sekin seuraus vapaampien tuulten puhaltamisesta. Vanha toimitus seuraa mukana vielä tämän vuoden" Samalla *Vartija* muutti konservatismiin linnakkeesta aikansa liberaalien leiriin. Bergrothin kiihkeä ohjelmallisuus muuttui pyrkimykseksi tarkastella ilmiöitä viileästi ja analyttisesti, kaikkien ohjelmien ulko- ja yläpuolelta.

Uusi toimituskunta oli **Lauri Ingmanin** johdolla suuntautunut nimenomaan teologisiin ja kirkkopoliittisiin kysymyksiin, kuten jo ohjelmakirjoituksessa lehden linjaa luonnehdittiin. Kirjallisuusarvostelujen määrä kasvoi Bergrothin kauteen verrattuna, mutta arvosteltavat kirjat olivat lähes pelkästään hartauskirjoja tai teologisia tutkimuksia. Myös proosaa ja lyriikkaa arvosteltiin jonkin verran, mutta arvostelut olivat lyhyitä ja sovinnaisia, arvosteltavat kirjat aiheeltaan uskonnollisia.

Bergrothin kaudelle ominainen haastava, voimakkaasti kantaa ottava ohjelma Ingmanin kauden *Vartijalta* puuttui. Muutoksen pääasiallinen selitys lienee ajankohdan kiihkeä valtiollinen ja kirkkopoliittinen tilanne. *Vartijan* toimituskunnan, uskonnonvapauden kannattajien näkökulmasta kirjallisuuteen ja taiteeseen liittyvät kysymykset eivät olleet samassa määrin keskeisiä ja olennaisia kuin Bergrothin aloittaessa. Eivät ainakaan kirkollisesti yhtä uhkaavia. Toinen selitys lienee toimituskunnan jäsenten henkilökohtainen suuntautuminen ja laatu: esimerkiksi Ingmanin, Kailan ja **Paavo Virkkusen** valtiollinen ja kirkollinen huippuura lienee edellyttänyt ennen kaikkea viileyttä, harkitsevuutta, tasapuolisuutta; taitoa sukkuloida kansalaissotaa edeltäneissä ja sen jälkeisissä kiihkeissä tunnelmissa. Mielenkiinto oli suuntautunut laajoihin yhteiskunnallisiin ja valtiopoliittisiin kysymyksiin enemmän kuin jonkin "osasektorin", kuten kulttuurielämän paneutuvaan arvioimiseen. Bergrothin aikainen kärkevyys oli muuttunut "järkevyydeksi", Bergrothin kiihkeä ohjelmallisuus pyrkimykseksi asettua kaikkien ohjelmien yläpuolelle.

Tietty linjattomuus alkoi Ingmanin kauden loppupuolella korostua yhä selvemmin *Vartijan* koko yleisilmeessä. Sivut täytyivät yhä useammin muita foorumeita varten laadituilla kuivakkailla meritoitumiskirjoituksilla. Tärkeisiin luottamustehtäviin kohonneet lauantaiseuralaiset eivät enää tarvinneet *Vartijaansa*. Suotta ei Ingman v. 1918 lehdestä luopuessaan tunnustanutkaan, että "muut tehtävät ovat jo pitemmän aikaa estäneet minua omistamasta *Vartijan* toimittamiselle riittävästi aikaa ja huolta".

Ingmanin kaudella syntyneeseen työväen kulttuuriin *Vartijassa* ei puututtu, mutta työväenliikkeen yhteiskunnallisiin tavoitteisiin lehdessä suhtauduttiin varsin myönteisesti – ennen kansalaissotaa. Kansalaissodan jälkeen asenteet olivat muuttuneet täysin. Ingmanin ja nuoren **Antti J. Pietilän** kirjoitukset kuvasivat syvää järkytystä ja raivoa. Jopa tavallisesti viileä Ingman käytti ilmaisuja "roistot ja rosvot", "kavaltajain yritys", "kauhistuttava ruttotauti".

Antti J. Pietilän äänitorvena

"Aikakauskirja olisi todennäköisesti lakannut ilmestymästä, jollen minä olisi tarjoutunut yrittämään", uusi päätoimittaja, dogmatiikan professori Antti J. Pietilä kirjoitti v. 1923.

Pietilän panos *Vartijan* elvyttämisessä ei ollut vähäinen, mutta monella tavalla ristiriitainen se oli. *Vartijasta* muodostui Pietilän kaudella eräänlainen kirkollinen skandaalilehti, jota luettiin vähän kuin salaa ja tirkistellen; tai sitten avoimesti nautiskellen. Vuonna 1923 Pietilän entiset ystävät ja työtoverit, mm. Kaila ja Ingman olivat mukana perustamassa *Vartijan* vastapainoksi "asiallista" kirkollista kuukausijulkaisua, *Kirkkoja Kansan* -lehteä.

Kuvaavasti yleiseksi puheenparreksi nousi lausahdus: "Kaikki tilaavat Kirkon ja Kansan, mutta kukaan ei lue sitä; harvat tilaavat *Vartijan*, mutta kaikki lukevat sitä."

Pietilän ansiot *Vartijan* lukuarvon nostajana liittyivät hänen kirkkopoliittiseen kaihtelemattomuuteensa ja henkilökohtaiseen avoimuuteensa, joka *Vartijan* sivulla purkautui joskus lähes vereslihausina tilityksinä, oli kysymys sitten oman lapsen kuolemasta, viiltävästä itsekritiikistä tai omista messiaanisisista haaveista ja kunnianhimoista.

Vartija oli päätoimittajan omienkin sanojen mukaan hänen "persoonallinen äänenkannattajansa", kokonaan hänen omaisuuttaan.

"Minulla täytyy olla oma lehti, jos mieli minun lainkaan lausua julkisuudessa omia mielipiteitäni."

Eniten Pietilää näyttäisi ärsyttäneen kaikenlainen taktikointi ja laskelmointi kirkollisessa vallankäytössä. Ihanteellisuutta ja "jumalallista hulluutta" hän sen sijaan suuresti ihaili. Näkemyksensä, erityisesti kritiikkinsä hän toi useimmiten esille hyvin tunnevaltaisesti, huohottavan subjektiivisesti. Kun Pietilä vielä kaiken lisäksi kirjaimellisestikin oli lehden omistaja, kustantaja ja yhteen aikaan ainoa käytännön toimitustyön tekijäkin, päätoimittajalla oli oman halun lisäksi täydet valtuudet valikoida lehden aineisto – ja etenkin lehden tekijät.

Vuonna 1923 Pietilä ”erotti” lehden toimituskunnasta 17 jäsentä, joukossa kaikki muutaman vuoden takaiset idolit ja yhteistyökumppanit, kuten lauantaseuralaiset Ingman, Virkkunen ja Kaila, joiden toiminnassa Pietilä näki nyt laskelmointia ja valtapyrkimyksiä, kyynisyyttä ja jopa luotaantöntävää ulkoista pönäkkyyttä.

Pietilän uusia luottomiehiä olivat mm. **Sigfrid Sirenus, J. V. Kekkonen ja Onni**

Eerikäinen, kaikki

työväenliikettä lähellä olevia. Valinta oli sikäli yllättävä, että Pietilä oli itse Kokoomuksen jäsen ja kuulunut vielä v. 1919 Ingmanin rinnalla työväen pyrkimysten jyrkkiin tuomitsijoihin.

Mutta selitys tuli Synsygus-pakinassa: päinvastoin kuin laskelmoivat lauantaseuralaiset esimerkiksi Sirenus oli ”hullu haaveilija”, joka ei ollut myynyt ihanteitaan

etujen ja virkauran toivossa. Vaikka Pietilä sanoi olevansa monesta asiasta eri mieltä Sireniuksen kanssa, hänessä oli sitä ”jumalallista hulluutta” jonka takia ”hänellä on puolellaan minun ehdoton myötätuntoni”.

Pietilän aikana *Vartijan* taloudelliset vaikeudet olivat omistajan mukaan suuria. Lehden

Vuoden 1919 synsygus -pakina oman lapsen kuolemasta oli Pietilän ajan *Vartijan* ehkä subjektiivisin, runollisin ja herkin, kipeästi omakohtaisen pienuuden ja heikkouden ylistys:

"Tuoksuvatko kuihtuneetkin ruusut?

Näin lapsi tiedusteli kuolinvuoteellaan pidellessään nimipäiväruusuja uupuvassa kädessään.

Ei hän ymmärtänyt, minkä syvän symbolisen merkityksen kysymys sai niissä oloissa, ei aavistanut minkä myöntymyksen siihen jo hetken perästä sisälsi hänen oma kuihtunut maallinen majansa.

Lapsi oli hyvä hajua ihmisille, hyvä hajua Jumalalle elämässä ja kuolemassa."

sivumäärä supistui, kirjoittajakunta harveni. Esimerkiksi kaunokirjallisuuden arviointi hävisi *Vartijan* sivuilta tyystin, V. 1931 esitellystä 21 teologisesta tai hartauskirjasta Pietilä itse arvioi 20.

Mutta toisaalta Pietilän oman ilmoituksen mukaan lehden levikki saavutti siihenastisen ennätöksensä:

Eräs Pietilän oppilas ja myöhemmin vävy, **Olavi Lähteenmäki**, joka asui teologian ylioppilaiden kodissa Konviktissa Meritullinkadulla, kertoi *Vartijan* ilmestymisen olleen Pietilän aikana asuntolassa merkkitapaus. Lehden lukuvuoroja jonotettiin aivan eri tavalla kuin myöhemmin Pietilän kuoltua. Lähteenmäen mukaan Pietilä nautti luottamusta ehdottoman oikeudentuntoisena, pienimpien ja heikoimpien kohtalosta huolta kantavana ihmisenä.

Eräs toinen Pietilän oppilas, myöhemmin *Vartijan* pitkäaikainen päätoimittaja **Erkki Niinivaara** luonnehti Pietilää 40 v. myöhemmin *Vartijassa* mm. näin:

"Hänen opetus kautensa ulottuvilla kasvanut papisto näki tässä särmiikkäässä ja subjektiivisiin kannanottoihin alltiissa miehessä kuitenkin joka tapauksessa henkilön, joka ei halunnut olla sidoksissa yleiseen mielipiteeseen, ei teologiseen tiedekuntaan eikä omaan kirkkoonsakaan sinänsä. Hän halusi taistella horjumatta oman vakaumuksensa puolesta, siinä missä näki sen oikeaksi. Tämä Pietilän perintö olla kirkkoa vastaan kirkon puolesta on oman käsitykseni mukaan jollain tavoin ehkä säilynyt myös myöhempisiin aikoihin."

Kiista Vartijan omistusoikeudesta

Aapeli Saarisalon kausi *Vartijan* päätoimittajana on lehden historian omalaatuisimpia. Koko aikana ei vallinnut yksimielisyyttä siitä, kuka lehden oikein omistaa. Eräissä vaiheissa näytti epäselvältä sekin, kuka on lehden päätoimittaja.

Pietilän kuoltua v. 1932 Saarisalo siirsi lehden omistukseensa kaupparekisteriin tekemällään ilmoituksella, keneltäkään lupaa kysymättä, viitaten vain Pietilän ennen kuolemaansa kahden kesken antamaan "suulliseen testamenttiin". Saarisalo väitti, että juridisesti *Vartija* ei Pietilän kaudella ollut ollut kenenkään omistuksessa, joten sen saattoi ottaa kuka tahansa, joka ensiksi ehti.

Pietilän antamaan suulliseen testamenttiin kukaan ei oikein uskonut, kaikkein vähiten Pietilän oma perhe, etenkin kun heillä oli kaiken aikaa hallussaan Ingmanin aikoinaan allekirjoittama *Vartijan* luovutusasiakirja, jonka mukaan *Vartija* oli Antti J. Pietilän omaisuutta. Pietilän kuoleman jälkeisissä tunnelmissa asiaa ei kuitenkaan julkisesti haluttu riitauttaa.

Vaikka Saarisalo näin polttikin siltojaan "vanhan *Vartijan*", Pietilän perikunnan sekä Pietilän läheisimpien ystävien (mm. Sigfrid Sireniuksen) suuntaan, hän sai *Vartijaan* paljon uusia kirjoittajia. Tärkein heistä oli **Eino Sormunen**, joka alkoi kirjoittaa lehteen paitsi omalla nimellään, myös nimimerkillä *Diakonos* säännöllisesti toistuvaa palstaa *Kirjoja ja elämää*.

Olavi Lähteenmäki kertoo, että *Vartijaa* alettiin jälleen jonottaa, mutta vain ja ainoastaan Sormusen tultua kirjoittajaksi.

Yliopiston opettajana Sormusen maine oli kasvanut suorastaan legendaariseksi. Hänen luentojaan tultiin kuuntelemaan muistakin tiedekunnista. Sormusen myötä teologia näytti hetkeksi saaneen entisen ylivertaisen asemansa tiedekuntien joukossa. Sormusen ansiosta kulttuuri, kirjallisuus sekä yleensä kulttuurinen tietoisuus ja valveutuneisuus näytti palanneen kirkkoon ja teologiaan.

Jälkeenpäin voi kysyä, missä määrin Sormusen *Vartijassa* olleiden artikkeleiden "jonotus" perustui juuri kirjoittajan maineeseen yliopiston opettajana. *Kirjoja ja elämää* pakinoita voi näet hyvinkin pitää maineestaan varsin tietoisien professorin yksityisinä esiintymisinä, joiden

journalistinen ja sisällöllinen laatu panee epäilemään, että kirjoittajan parhaat ominaisuudet pääsivät esille juuri suullisissa esitystilanteissa.

Antti Alhonsaaren tutkimuksen mukaan Sormusen legendaarinen maine kulttuuripiispana ja -professorina selittyy osin historiallisella tilanteella: viimeistään 1800-luvun lopun aatemyrskyissä Suomen kirkko oli "kadottanut" kulttuurin, papisto oli talonpoikaistunut, kun perinteisten sivistyskotien nuoret eivät enää entisessä määrin tunteneet vetoa pappisvirkaan; omaa asemaansa ja omia oppejaan varjelllessaan kirkko oli sivistyneistön silmissä leimautunut kulttuurivihamieliseksi, jopa naurunalaiseksi.

Sormusen koettiin nostavan teologien ja kirkon sosiaalista ja yhteiskunnallista painoarvoa sekä itsetuntoa. *Vartija* oli tässä eräs välikappale, mutta tuskin Sormusen tärkein ja seuratuin foorumi. Toisaalta, *Vartija* sai taas merkittävän osansa kirkon uusimmista tuulista, tuoreimmista liikahduksista.

1930-luvun lopulla Saarisalon vastainen oppositio voimistui. Vaikka hän muodollisesti oli edelleen lehden päätoimittaja, varsinaisia linjanvetäjän äänenpainoja käytti silloin tällöin Sormunen, mainitsipa hän pari kertaa hoitavansa samaa palstaa kuin Pietilä aikoinaan.

"Vartija pitäisi saada pois Saarisalon kaltaisen miehen käsistä", pastori **Martti Lujanen** kirjoitti viimein Kuopion piispaksi siirtyneelle Sormuselle, jota monet kaavailivat *Vartijan* uudeksi, viralliseksikin päätoimittajaksi. Oppositioyhmän keskeisiä jäseniä olivat Lujasen ohella mm. Olavi Lähteenmäki, Erkki Niinivaara, **Martti Simojoki** ja **Osmo Tiililä**. Lopulta Sormunenkin kieltäytyi; hän sai näet tietää ettei hänen kannatuksensa nuoren oppositioyhmän keskuudessa ollut yksimielistä.

"Luulen että nuorilla on liian suuri käsitys siitä, mitä he voivat saada aikaan, samoin kuin nimiensä kantavuudesta", Kuopion piispa kirjoitti katkeran sävyisesti Osmo Tiililälle ilmoittaessaan kieltäytymisestään.

Pietilän perikunta, *Vartijan* "laillinen" omistaja tarjosi päätoimittajuutta Tiililälle. Hän puolestaan tunsikin olevansa liiaksi ristiriitoja herättävä henkilö toimiakseen menestyksellisesti yleiskirkollisen aikakauslehden päätoimittajana, olkoonkin, että *Vartija* jo muutamia kertoja aikaisemminkin oli ollut jotain muuta kuin "yleiskirkollisten" forumi.

Sota-ajan moraalikriittikkona

Vuonna 1941 päätoimittajaksi löydettiin **Yrjö E. Alanen**, Sormusen seuraaja yliopiston dogmatiikan professorina. Oppositioyhmästä Alasen avustajiksi toimitukseen tulivat Olavi Lähteenmäki Pietilän perikunnan edustajana, sekä **Erkki Niinivaara**.

"Vartijassa on ennenkin taisteltu kulttuurin suhteen myönteisessä hengessä kaikkea sitä kulttuurin nimessä kansallemme, varsinkin kirjallisuudessa, tarjottua saastaa vastaan. Tätä taistelua täytyy jatkaa... Niin tullaan Vartijassa myös yhä edelleen harjoittamaan kulttuurikritiikkiä", uusi päätoimittaja lupasi ohjelmakirjoituksessaan.

Ohjelma myös toteutui, nimenomaan Alasen omassa kynänjäljessä. Alanen oli "kulttuuripäätoimittaja" hiukan Bergrothin tapaan: hän seurasi kulttuurielämän tapahtumia, mutta näki niissä pääasiassa kirkkoa ja kristillistä moraalialia uhkaavia sävyjä.

"Jumalan täytyy vielä ankarammin rankaista meitä, kun kaikenlainen jumalattomuus, erityisesti lihan räikeät synnit rehottavat valtoimenaan... Siinä suhteessa ei voi kyllin raskaana pitää kirjallisuuden ja elokuvien rikkomuksia kansaamme kohtaan", Alanen kirjoitti v. 1944, kun tappio sodassa näytti jo väistämättömältä. Muutenkin Alasen arviot sotatapahtumista ja valtiollisesta kehityksestä palautuivat tavan takaa kulttuurielämän ilmiöihin, siveelliseen rappioon, esimerkiksi rintamien viihdytyskiertueisiin naisiin, "jotka ovat kadottaneet siveellisen vaistonsa".

Mutta samaan aikaan *Vartijassa* oli jo syntymässä kirkollisesti hiukan uudella tavalla painottunut kulttuurinäkemys ja -ohjelma. Sitä kypsyttelivät ns. asevelipapiston jäsenet, ennen kaikkea Erkki Niinivaara ja Martti Simojoki.

Asevelipapisto oli syntynyt talvisodassa rintamalla palvelleiden pappien yhteisistä kokemuksista.

"Toden tullen ihmisen ulkokuori, puku, virka, arvonimet, asema yhteiskunnassa ovat epäoleellisempia kuin olimme kuvitelleetkaan. Kysyttiin vain sitä, pysytkö paikallasi ja täytitkö tehtäväsi. Oli outoa – kuin painajaisista päästettyä – havaita mahdolliseksi sellainen olotila, jossa ennen niin huolellisesti varjellut yhteiskunnalliset naamarit olivat joutavuuksia', Erkki Niinivaara kiteytti rintamakokemuksiaan.

"Kirkon on vapauduttava eristäytyneisyydestään, uskonto ei ole vain sisäisen elämän asia, Kristuksen valta ulottuu myös esim. poliittiseen ja taloudelliseen elämään", saarnasi puolestaan Martti Simojoki *Vartijassa* v. 1941 **Eduard Thurneysenin** kirjaan viitaten.

Vuonna 1945 *Vartija* siirtyikin nuoren ja radikaalin leimaa saaneen asevelipapiston välilliseen omistukseen ja valvontaan. Alasen siirryttyä *Kotimaan* päätoimittajaksi hänen tilalleen *Vartijaan* tuli Martti Simojoki, toimitussihteeriksi **Aarne Siirala** ja muiksi toimituskunnan jäseniksi Erkki Niinivaara, **Armo Nokkala** ja **Kusti Korhonen**. Lehden omistajaksi muodostettiin kommandiittiyhtiö Niinivaara, Siirala, Korhonen. Samalla asevelipapiston (v:sta 1945 Kristillisen palvelukeskuksen) uudet painotukset tulivat *Vartijan* sivuilla entistä enemmän esille.

Maallisen kulttuurin kuuntelua

Ohjelmakirjoituksessaan Simojoki toivoi, että kulttuurikysymysten entistä keskeisempi asema *Vartijassa* edistäisi lehden leviämistä muillekin kuin vain papistolle.

"Kehitystä, joka on loitontanut kulttuurielämän harrastajia ja kirkollisia piirejä toisistaan, ei voi pitää onnellisena:"

Vaikka ohjelmassa luvattiin käsitellä kulttuurielämän ilmiöitä myönteisessä hengessä "suomalaisen sivistyselämän hyväksi", lähtökohdaksi asetettiin edelleen luterilainen kristillisyydennäkemys ja "henkilökohtaisen kristillisyyden henki."

Toisin sanoen ohjelma jätti uudistushenkisyydestään huolimatta tilaa Bergrothin ja Alasen edustamalle näkemykselle, joissa "myönteisyys" merkitsi vain kirkolle myönteisen kirjallisuuden ja taiteen hyväksymistä, mutta käytännössä kielteistä suhtautumista useimpiin kulttuurielämän ilmiöihin.

Todellisuudessa *Vartijan* ilme muuttui kuitenkin enemmän. Siihen asti hallinneen moraalisen kulttuurikritiikin sijasta lehdessä virisi keskustelua esimerkiksi kulttuurielämän eri ilmiöistä osana laajempaa inhimillistä kokonaisuutta. Keskustelun pääosapuolina olivat **K.S. Laurila**, **Martti Pihkala** ja Erkki Niinivaara.

Laurilan mielestä "kulttuuri" sanan alkuperäisessä merkityksessä oli jo sinänsä kristinuskon piiriin kuuluva asia; ja kääntäen kristinuskko oli osa kulttuuria, osa luomakunnan kokonaisuutta ja osa sitä viljelyä, joka ihmisen osaksi luomisessa on annettu. Pihkala taas näki kulttuurin päinvastaisesta näkökulmasta: hänen mielestään kulttuuri ja kristinuskko olivat olemukseltaan toisilleen vastakkaiset. Kulttuurissa, kuten kirjallisuudessa, teatterissa ja

"Jumalan täytyy vielä ankarammin rankaista meitä, kun kaikenlainen jumalattomuus, erityisesti lihan räikeät synnit rehottavat valtoimenaan... Siinä suhteessa ei voi kyllin raskaana pitää kirjallisuuden ja elokuvien rikkomuksia kansaamme kohtaan", sota-ajan päätoimittaja, dogmatiikan professori Yrjö E. Alanen kirjoitti v. 1944, kun tappio sodassa näytti jo väistämättömältä. Muutenkin Alasen arviot sotatapahtumista ja valtiollisesta kehityksestä palautuivat tavan takaa kulttuurielämän ilmiöihin, siveelliseen rappioon, esimerkiksi rintamien viihdytyskiertueisiin, naisiin, "jotka ovat kadottaneet siveellisen vaistonsa".

elokuvassa vallitsevat inhimilliset itsekkyyden lait, kun taas Jumalan toiminnan välineinä olivat sana ja sakramentit.

Niinivaara ei suoranaisesti kommentoinut keskustelua, mutta tarkasteli Socius -pakinassaan kysymystä ikään kuin Laurilan rinnalta. ruotsalaiseen kirjailija **Olov Hartmaniin** viitaten hän väitti, että missään, myöskään taiteilijan työssä ei tulla Jumalalle otolliseksi vasta sitten, kun työhön sisältyy jokin hengellinen tarkoituserä tai sielunpelastustehtävä. Taiteellinen luomisprosessi on jo sinänsä merkki tietystä elämänuskalluksesta, ihmisen pelastumisesta itseensä käpertymiseltä, joka on "pelastumattomuuden" olotila, tapahtuipa se sitten kristillisissä kehyksissä tai jossakin muualla.

"Kulttuuri, jossa on rikas virsirunous, mutta ei rakkauslyriikkaa, täytyy tehdä kristillisen lähetystyön kohteeksi", Niinivaara jatkoi aiheesta muutamaa vuotta myöhemmin väittäen samalla Lutherin syntikäsitykseen viitaten, että ihmisen harjoittamana rukous on yhtä syntistä kuin tanssi.

"Kulttuuri, jossa on rikas virsirunous, mutta ei rakkauslyriikkaa, täytyy tehdä kristillisen lähetystyön kohteeksi", Erkki Niinivaara kirjoitti v. 1951 väittäen samalla Lutherin syntikäsitykseen viitaten, että ihmisen harjoittamana rukous on yhtä syntistä kuin tanssi.

Myös arvosteltavien kirjojen valikoima ja arvostelunäkökulmat monipuolistuivat Simojoen kaudella. Lehdessä arvioitiin mm. **Maria Jotunin**, **Mika Waltarin**, jopa **Albert Camus'n** teoksia niiden omista kirjallisista lähtökohdista käsin, korostamatta erityisesti teosten kristillisiä tai ei-kristillisiä piirteitä.

Armi Hallsten-Kallia arvioi uskonnollisen romaanin problematiikkaa yleensä sekä **Dorothy L. Sayersin** salapoliisiromaaneja, Armo Nokkala taas **Ronald Fangenin** tuotantoa. *Vartijalle* alkoi hahmottua yleisen kulttuurilehden profiilia.

Elokuva sai Alasen edustaman ja yhä edelleen toistaman totaalisen kielteisen suhtautumisen rinnalle toisen näkökulman: **Pentti Kuoppamäki** rinnasti elokuvan ja kirjapainon: kyseessä oli hänen mukaansa pelkkä tekninen väline, kirkolle pikemminkin haaste kuin teilaamisen aihe.

Vuonna 1945 *Vartija* teki myös uuden aluevaltauksen: lehdessä oli kaksi Armo Nokkalan kirjoittamaa teatterikritiikkiä. Ilmiö jäi kuitenkin toistaiseksi väliaikaiseksi.

Simojoen kaudella *Vartijan* levikki kasvoi lehden ennätykseen, n.1200:aan. Menestys selittynee asevelipapistoon kätkeytyneellä historiallisella voimalatauksella: liike ilmensi ja kanavoi sitä muutospainetta, joka kirkkoon kohdistui moniarvoistuvassa ja useita suuria mullistuksia kokeneessa yhteiskunnassa. Sodat olivat merkinneet nimenomaan nuoremmalle papistolle ikään kuin hälytyskellojen kilinää, havahtumista uuteen yhteiskunnalliseen todellisuuteen. Perinteisten kirkollisten arvojen hallitsemaa yhteiskuntaa ei pidetty enää ainakaan kovin realistisena tavoitteena. Myös ns. maalliseen kulttuuriin ja taiteeseen koettiin tarvetta suhtautua avarammin, kuuntelevammin. *Vartijassa* alettiin vähintäänkin epäillä jo Bergrothin aikoinaan kirkon ja kulttuurin välille piirtämää rajaa, jonka mukaan kulttuurilla oli vain kristillisyyden edistämisen välinearvo.

”Taistelu ilmaisun totuudesta”

Vuonna 1951 Simojosta tuli Mikkelin piispa, ja *Vartijan* uudeksi päätoimittajaksi valittiin toimituskunnan kokouksessa Erkki Niinivaara. Ohjelmakirjoituksessaan Niinivaara luonnehti *Vartijan* jatkavan entistä linjaansa, mutta käytännössä linja muodostui aikaisempaa "maallisemmaksi", radikaalimmaksi. Kun Simojoki vielä v. 1945 oli asettanut *Vartijan* kulttuuriselle aktiivisuudelle kristillisyyden edistämiseen liittyviä lähtökohtia, niin 1950-luvulla kulttuuri sai *Vartijassa* yhä itsenäisemmän, perinteisistä kristillisistä ja kirkollisista tavoitteista yhä riippumattomamman aseman.

”Kirkko ei ole puolue eikä ajatussuunta, jonka pitäisi tehostaa asemaansa. Sanomaa viedessään sen on määrä vehnänyväänä hukkoa maailmanpeltoon”, Niinivaara hahmotteli lehden linjaa ohjelmakirjoituksessaan.

Tässä suhteessa *Vartija* oli runsaan 60 vuoden aikana siirtynyt perustajiensa näkemyksiin verrattuna päivävästaiselle kannalle.

Nimenomaan Socius -pakinoissaan Niinivaara ammensi materiaalina yhä useammin kirjallisuudesta ja taiteesta, mm. **Dostojevskin, Hellaakosken, Kivimaan, Mannerin, Paloheimon ja Pekkasen** teksteistä. Maalliselta sektorilta löytyneiden oivallusten kärki suuntautui usein

”Kirkko ei ole puolue eikä ajatussuunta, jonka pitäisi tehostaa asemaansa. Sanomaa viedessään sen on määrä vehnänyväänä hukkoa maailmanpeltoon”, Niinivaara hahmotteli lehden linjaa ohjelmakirjoituksessaan v. 1951.

Tässä suhteessa *Vartija* oli runsaan 60 vuoden aikana siirtynyt perustajiensa näkemyksiin verrattuna päivävästaiselle kannalle.

Muutamaa vuotta myöhemmin Niinivaara jatkoi samaa ajatuskulkua sociuspalstallaan:

"Kaikki taiteellinen luomistyö on loputonta henkistä taistelua, voimia vaativaa kamppailua ilmaisun totuudesta", pakinoitsija siteerasi Arvi Kivimaata ja jatkoi: "Ajatuksella on yleispätevyytensä kaikkialla. Mutta elinhermoon se koskettaa kirkossa... Onko siellä tämä kamppailu ilmaisun totuudesta käynnissä?"

kirkkoa ja vallitsevaa kristillisyyttä vastaan, useimmiten kirkolliseen kielenkäyttöön, jonka kirjoittaja epäili irronneen omalakiseksi systeemikseen, joka oli menettänyt kosketuskohtansa ihmisen arkisiin kokemuksiin.

"Kaikki taiteellinen luomistyö on loputonta henkistä taistelua, voimia vaativaa kamppailua ilmaisun totuudesta", Socius siteerasi Arvi Kivimaata ja jatkoi: "Ajatuksella on yleispätevyytensä kaikkialla. Mutta elinhermoon se koskettaa kirkossa... Onko siellä tämä kamppailu ilmaisun totuudesta käynnissä?"

Lukumääräisesti *Vartijassa* arvosteltu kaunokirjallisuus alkoi hiljalleen nousta tasaveroiseen asemaan teologisen ja hartauskirjallisuuden rinnalle. Kaunokirjallisuudesta kirjoittivat yhä useammin ei-teologit, kuten toimittaja **Arvo Kippola** ja suomen kielen opettaja **Anna-Liisa Mäenpää**.

Vartijan pyrkimys yhä asiantuntevampaan ja profaaniin suuntaan rajoja rikkovaan kulttuurikeskusteluun noteerattiin myös muussa lehdistössä, ehkäpä hiukan yllättävilläkin tahoilla.

Kansan uutiset kirjoitti 31.3.1957: "Vartijan 70-vuotiseen historiaan kuuluu monta kunniakasta sivua. Puhuuko lehdessä jälleen ennakkoluuloton ja rohkea henki?"

Kari Rydman puolestaan arvioi *Vartijaa Ylioppilaslehdessä* 5.2.1960:

"Vartija on meillä harvinaislaatuinen osoitus kirkollisesta valveutuneisuudesta... Erityisen antoisia ovat olleet nimimerkki Sociuksen pakinat 'Elämää ja ongelmia', joissa terävän kritiikin rinnalla on ollut suuri määrä hyviä ja syviä ajatuksia".

Samassa numerossa *Valvojaa* ja *Suomalaista Suomea* arvioitiin hiukan varauksellisemmin.

Vartijan osakkeita nosti arvioijan mielestä kuitenkin se, että kirkollinen lehti voi olla edistysellinen.

Kotimaa puolestaan noteerasi *Vartijan* 70-vuotissyntymäpäivän varsin neutraalein sanakääntein 22.3.1957: "Vartijan vuosikertoja seuraamalla voi saada elävän kuvan kirkkomme kehityksestä läpi vuosikymmenten ja kulloinkin taistelua herättäneestä kysymyksestä."

Maallinen ja hengellinen

Varsin merkitykselliseksi *Vartijan* profiilin ja sisällönkin kannalta muodostui Niinivaaran Tampereen pappeinkokousta varten tekemä, alustus, synodaaliväitöskirja *Maallinen ja hengellinen*. kokous pidettiin lokakuussa 1952.

Itse teosta voi pitää Niinivaaran aikaisempien ajatusten ja teesien systemaattiseen muotoon

laadittuna koosteena. Silti kirjasta tuli uutinen, päivän puheenaihe sekä maallisessa että kirkollisessa lehdistössä. Kirjaa ja siitä syntyneitä keskustelua kommentoitiin mm. Tanskan, Saksan ja jopa Yhdysvaltojen lehdistössä. Korkeimman tason kannanotto lienee ollut presidentti **Paasikiven** tervehdys kirjoittajalle v:n 1952 lopussa. Kirkollisessa keskustelussa jyrkimpiä sävyjä käyttivät Tiilikä sekä ns. uuspietistit **Urho Muroman** johdolla.

Teoksen vaikutus *Vartijaan* oli pikemminkin välillinen kuin välitön. Samaan aikaan kun maan ja maailmankin muu lehdistössä väiteltiin Niinivaaran kirjasta, *Vartijassa* siitä oli vain **Lauri Solinin** myönteissävyinen arvostelu sekä **Lennart Pinomaan** ja **Risto Nivarin** lyhyet kommentit, joissa arvioitiin pikemminkin pappeinkokouksessa käytyä keskustelua kuin itse teosta. Myös **Aarne Siirala** viittasi pääkirjoituksessaan käytyyn keskusteluun toivoen, että kirjan aiheuttaman repivän riidan jälkeen päästäisiin rakentavaan keskusteluun yli kuilujen.

Vastaväittäjät eivät tulleet kirjoituksineen Niinivaaran "kotikentälle", jolloin *Vartijassa* ei myöskään syntynyt asiasta keskustelua. Välillisistä vaikutuksista merkittävin lienee ollutkin "niinivaaralaisuuden" profiloituminen kirkollisessa kentässä omaksi suunnakseen. Tämä taas johti ainakin jossakin määrin *Vartijan* kirjoittajakunnan valikoitumiseen sekä edelleen siihen, että lehti miellettiin entistä voimakkaammin Niinivaaran ja hänen edustamansa suunnan äänenkannattajaksi.

Kohun jälkeen

Martti Simojoen anti *Vartijalle* jäi yhteen ekumeniaa käsittelevään pääkirjoitukseen v. 1952 ennen Tampereen pappeinkokousta. Seuraavana vuonna Simojoki erosi toimituskunnasta.

Piispoista **Eelis Gulin** oli ilmaissut yksityisesti Niinivaaralle henkilökohtaisen myötämielisyytensä synodaaliväitöskirjasta käydyin keskustelun yhteydessä.

Niinivaaran kaudella toimituskunnan jäsenistä ahkerimmin *Vartijaan* kirjoittivat

Vartijan pyrkimys yhä asiantuntevampaan ja profaaniin suuntaan rajoja rikkovaan kulttuurikeskusteluun noteerattiin Niinivaaran kaudella myös muussa lehdistössä, ehkäpä hiukan yllättävilläkin tahoilla.

***Kansan uutiset* kirjoitti 31.3.1957: "Vartijan 70-vuotiseen historiaan kuuluu monta kunniakasta sivua. Puhuuko lehdessä jälleen ennakkoluuloton ja rohkea henki?"**

Kari Rydman arvioi *Vartijaa Ylioppilaslehdessä* 5.2.1960: "Vartija on meillä harvinaislaatuinen osoitus kirkollisesta valveutuneisuudesta... Erityisen antoisia ovat olleet nimimerkki Sociuksen pakinat 'Elämää ja ongelmia', joissa terävän kritiikin rinnalla on ollut suuri määrä hyviä ja syviä ajatuksia".

Samassa numerossa *Valvojaa ja Suomalaista Suomea* arvioitiin hiukan varauksellisemmin. Vartijan osakkeita nosti arvioijan mielestä kuitenkin se, että kirkollinen lehti voi olla edistyksellinen.

Vuonna 1951 Vartijan toimituskuntaan pyydettiin lehden historian ensimmäinen naispuolinen jäsen, partioliikkeen aktiivi ja kansanopiston johtaja Sylvi Visapää. Utta oli myös se, että Visapään lisäksi toimituskunnassa oli kaksi muutakin ei-teologia, nimittäin Heikki Hosia ja Martti Siirala.

Niinivaaran "hengenheimolaisina" pidetyt **Aarne Siirala**, **Martti Siirala** ja **Toivo I. Palo**, jonka erityisalaksi muodostui sosiaalieettisen keskustelun seuraaminen ja ylläpitäminen. Rinnalleen Palo sai jälleen aktiiviseksi avustajaksi palanneen Sigfrid Sireniuksen. **Esko Haapa** kirjoitti omasta erityisalastaan raamatuntutkimuksesta, jossa hän painotti schweitzerilaista liberalismia ja humanismia. **Albert Schweitzerista** tulikin 1950-luvun *Vartijan* siteeratuimpia kansainvälisesti tunnettuja teologeja.

Suomalaisista tutkijan uraa rakentavista teologeista *Vartijaa* avustivat ahkerasti **Olavi Castren**, **Lauri Haikola** ja **Mikko Juva**. Heistä Castren ja Haikola liitettiin ns. lundilaiseen koulukuntaan, jonka oppeja myös Niinivaara oli kriitikkojensa mukaan sinisilmäisesti omaksunut.

Samaan aikaan *Vartija* avautui entistä enemmän ns. maallisten kirjoittajien foorumiksi. Aktiivisia kirjoittajia olivat jo 1940 lehdessä debytoinut **Urpo Harva**, uusina areenalle astuivat mm. **Jussi Tenkku**, **Martti Paloheimo**, **Rauni Turkia**, **Anna-Liisa Mäenpää** sekä toimittaja **Arvo Kippola**. Kolmen viimeksi mainitun elokuva-, teatteri- ja kirjallisuusarvioinnit kestivät 'o vertailun vaativankin kulttuurilehden vastaavien artikkelien kanssa. Rauni Turkia kirjoittaa *Vartijaan* edelleenkin (esim. 2/2005).

Paitsi että naiskirjoittajien osuus kasvoi oleellisesti, myös naisasialiike ja naispappeus saivat *Vartijassa* myönteistä huomiota.

Vuonna 1959 *Vartijassa* leimahti ajan henkeä kuvastaen tai sitä jopa hiukan ennakoiden tiukkasävyinen keskustelu tanssista. Keskustelun aloitti Maija Kario myönteisellä kannanotolla. Jyrkimmin tanssia vastusti **A. Nykänen**, jonka mielestä "tanssi merkitsee seksuaalisuuden herättämistä, kiihottamista, vieläpä tyydyttämistä, siis epäsiiveellisyyttä, syntiä".

Kirkollisista ja teologisista aihepiireistä *Vartija* pyrki ylläpitämään keskustelua ekumeniasta. Vuonna 1958 ortodoksinen kirkko sai oman teemanumeronsa, ja pian sen jälkeen lehdessä esiteltiin roomalaiskatolisuutta.

Myös **Uuras Saarnivaaran** ekumenian vastaisen kirjoituksen *Vartija* julkaisi, vaikka teksti päätoimittajan yksityisen, toimitussihteeri Palolle osoittaman kirjeen mukaan sisälsi "soopaa ja kirkkokansalle annettua väärää informointia". Mutta *Vartijan* piti olla avoin, Niinivaara kirjoitti viitaten Tiililän ja Alasen(!) johtamaan, *Vartijan* vastapainoksi perustettuun fundamentalistisesti suuntautuneeseen *Teologia ja Kirkko* lehteen, joka Niinivaaran mukaan ei edes pyrkinyt avoimuuteen.

Saarnivaara oli ainoa tunnettu, julkisesti ns. uuspietismiin lukeutuva henkilö, joka yhä edelleen pyrki saamaan mielipiteensä esille myös *Vartijassa*. Tässä mielessä hän oli *Vartijan* avoimuuspyrkimysten kannalta luultavasti oikea aarre.

Värikäs oli myös v. 1955 **Mikko Juva** ja Saarnivaaran välillä käyty sananvaihto luomiskertomuksesta ja kehitysoopista. Juva kirjoitti tohtorin titteliä kantavasta miehestä, "jolla ei ollut minkäänlaista käsitystä siitä mitä totuus tietoteoreettisena terminä saattaa tieteellisessä kielenkäytössä merkitä, puhumattakaan, että hän tuntisi tietoteorian alkeita". Juva syytti Saarnivaaraa "donkkihottimaisesta itsepäisyydestä" ja "intellektuaalisesti sameasta teologiasta".

Saarnivaara ei kuitenkaan lannistunut: heti seuraavassa numerossa hän jälleen avusti *Vartijaa* kehumalla ensin Sociuksen pakinaa ja sitten – oikomalla sitä.

1960-luvun kanavana.

Vuonna 1960 *Vartijan* kanteen ilmestyivät sanat: *kirkko, kulttuuri, yhteiskunta*.

Lehden sivukoko pieneni, mutta sivumäärä kasvoi runsaaseen 40:een. Samalla vuoden aikana ilmestyvien numeroiden lukumäärä vakiinnutettiin kuuteen. Aiemmin *Vartija* oli "virallisesti" ilmestynyt 10-12 kertaa vuodessa, mutta sitten Bergrothin aikojen lupaukset

eivät olleet koskaan käytännössä toteutuneet. Tavallisten numeroiden laajuiset kaksois-, jopa kolmoisnumerot olivat olleet pikemminkin sääntö kuin poikkeus.

Lehden toimituksellinen ote muuttui ehkä aikaisempaa määrätietoisemmin kirkkokriittiseksi, kirkon ulkopuoliseksi tarkkailijaksi.

"Kirkko on eräs sairaista instituutioista... Sairaus on yhteinen. Ei ole lupa elää enää niin kuin olisimme terveitä. Kirkollisen järjestelmämme perusteita on ryhdyttävä tutkimaan", Erkki Niinivaara kirjoitti uudistuneen *Vartijan* Socius -pakinassaan.

Kirkko oli nyt pikemminkin ilmiö muiden joukossa kuin kaiken lähtökohta ja päätepiste, jonka puolesta *Vartija* olisi sitoutunut taistelemaan, kuten aikaisemmissa ohjelmissa. Vielä vuoden 1952 ohjelmakirjoituksessaan Niinivaara itsekkin oli luonnehtinut *Vartijaa* kirkolliseksi aikakauslehdeksi sekä käyttänyt Pietilän iskulausetta: "Kirkon puolesta kirkkoa vastaan.

Samalla linjaluonnehdinnoista karisi virallisestikin Simojoen v. 1945 asettama ehto, jonka mukaan kulttuurikysymyksiä käsitellään kuin ne liittyvät luterilaiseen ja henkilökohtaiseen kristillisyyteen.

Uuden linjan kiteytymistä kuvaavat osaltaan myös toimituskunnassa tapahtuneet muutokset: toimituskunnan jättivät useimmat "vanhan kaartin" asevelipapit, kuten Kusti Korhonen (-66), Esko Haapa, **Oskar Paarma** (-67) ja Toivo I. Palo (-70).

Uusina jäseninä toimituskuntaan liittyivät **Antti Alhonsaari** (-63), Rauni Turkia (-64), **Seikko Eskola**, **Leena Ormio** ja **Terho Pursiainen** (-67), **Aarne Laurila** ja **Anna-Liisa Mäenpää** (-68) sekä Pentti Tuovinen (-71).

Ei-teologeja tulijoista olivat Eskola, Laurila, Mäenpää, Tuovinen ja Turkia. Kirjoittajina *Vartijassa* debytoivat 1960-luvulla mm. Kari Rydman, **Hannu Soikkanen** (-60), **Kyösti Skyttä** (-61), **Eila Pennanen** (-62), **Jarno Pennanen**, **Annika Takala** (-63), **Pertti Hemanus** (-64), **Hannu Taanila** (-67), **Heikki Palmu**, **Aku-Kimmo Ripatti** (-69).

Vuonna 1965 Socius kirjoitti pakinassaan:

"Keskellämme on alkanut katsomuksellisen kuohunnan aika... Kuka on mitäkin mieltä keneltäkään lupaa kysymättä. Usko ja epäusko ovat kirkollisen neuvottelupöydän ääressä rinnakkain (oltuaan siihen saakka jo niin jokaisen meidän sydämässämme). Kuka tahansa meistä saattaa jättää alanoottien aineistoa ehkä aikanaan kirjoitettavaan teokseen 'Rajuilman alla'.

Tämä on rikasta aikaa".

Vartijasta muodostui 1960-luvun nuorisoradikalismien eräs äänitorvi. Jälleen kerran uusi, sanomisenhaluinen ryhmä oli löytänyt lehdestä omaa foorumiaan. *Vartijan* ilme monipuolistui merkittävästi. Pentti

Vuonna 1965 Socius kirjoitti pakinassaan:

"Keskellämme on alkanut katsomuksellisen kuohunnan aika... Kuka on mitäkin mieltä keneltäkään lupaa kysymättä. Usko ja epäusko ovat kirkollisen neuvottelupöydän ääressä rinnakkain (oltuaan siihen saakka jo niin jokaisen meidän sydämässämme). Kuka tahansa meistä saattaa jättää alanoottien aineistoa ehkä aikanaan kirjoitettavaan teokseen 'Rajuilman alla'.

Tämä on rikasta aikaa".

Tuovisen myötä toimituskuntaan ja samalla lehteen tuli arkkitehtuuria ja ympäristösuunnittelua koskevaa asiantuntemusta sekä aihetta käsitteleviä kirjoituksia. Elokuvasta, teatterista ja kuvataiteista kirjoittivat Antti ja **Eila Alhonsaari** sekä etenkin Rauni Turkia. Ylivoimaisesti käsiteltyin taidemuoto *Vartijassa* oli edelleenkin kirjallisuus, jota arvioivat useimmin Anna-Liisa Mäenpää ja Rauni Turkia.

Vuonna 1964 kirjailija, pastori **Leo likka Vuotila** hyökkäsi *Vartijan* sivuilla ankarasti kristillisten lehtien kirjallisuusarvosteluja vastaan väittäen mm. niiden yhä vain mittaavan teosten myönteisyyttä tai kielteisyyttä kristinuskoa kohtaan, ei kirjan taiteellisia arvoja.

Kaikesta päätellen Vuotilan arvostelu ei kuitenkaan kohdistunut *Vartijaan*; *Vartija* oli päinvastoin se foorumi, missä hän saattoi kritiikkinsä julkaista, jäipä hän itsekin pariksi vuodeksi lehden kirjallisuusarvostelijaksi.

Uuden ilmeen etsimistä

Vuonna 1976 *Vartijassa* julkaistiin **John Vikströmin** alustus *Kirkko ja nykyinen kulttuuritilanne*. Alustuksen mukaan vilkas aatteellinen keskustelu oli jo hävinnyt. Ilmiön syyksi Vikström näki länsimaiseen ilmastoon levinneen pessimismin, jonka taustalla oli mm, öljykriisi, havahtuminen kasvun rajoihin ja ekokatastrofin uhkaan. Näiden ongelmien edessä usko yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuuksiin ei enää sytyttänyt.

Vartija kuitenkin yritti edelleen ylläpitää terävää aatteellista- ja kulttuurikeskustelua. Vuonna 1971 Niinivaara oli ikäänsä ja pitkään palvelukseensa vedoten jättänyt päätoimittajan tehtävät, ja tilalle oli saatu houkutelluksi Antti Alhonsaari. *Vartijan* sisältöön ja toimitukselliseen otteeseen muutoksella ei ollut sanottavaa vaikutusta. Mutta *Vartijan* levikkikehityksen valossa Vikströmin analyysi vaikutti oikealta: 60-lukulainen keskustelu ei enää kiinnostanut. Vuosina 1972-75 levikki kehittyi seuraavasti: 650, 700, 500, 400. Alhonsaaren mukaan levikki laski 1970 -luvun lopulla jopa noin 300:aan. Yhtä alhaalla se oli käynyt vain Alasen kaudella jatkosodan aikana. 1960-luvulla levikki oli pysytellyt säännöllisesti 900 ja 1000 välillä. Alhonsaaren mukaan lehteä ”piti” julkaista 1970 -luvun loppupuolella vain siksi, että uusilla tilausmaksuilla voitiin maksaa edellisvuonna rästiin jääneet kulut.

Aatteellisessa ja kulttuurisessa ilmapiirissä tapahtunutta käymistilaa lienee kuvannut myös *Vartijan* henkilökuntapula. Niinivaaran luovuttua päätoimittajuudesta v.1971 lehdellä oli seuraavan viidentoista vuoden aikana yhteensä seitsemän päätoimittajaa, eli yhtä monta kuin 85 vuoden aikana sitä ennen.

Tietenkin asiaan vaikuttivat myös koko yhteiskunnassa ja etenkin median kentässä vaikuttaneet muutokset. Sekä sähköisen että kirjallisen tiedotuksen kasvu pakotti pienilevikkisen erikoislehden etsimään uutta paikkaansa ja profiiliaan, jopa kysymään olemassaoloaan.

Uusi käännekohta sijoittui vuoteen 1979, jolloin toteutettiin valtion mielipidelehtituki. *Vartijan* tulevaisuus oli turvattu ainakin taloudellisesti. Vuonna 1982 eri omistajien hallussa purjehtineen lehden taustayhteisöksi perustettiin *Vartijan* kannatusyhdistys ry. Päätoimittajiksi saatiin dosentti **Simo Knuuttila** ja kirjailija, pastori **Matti Paloheimo**. Paloheimo luopui tehtävästä v. 1982, jolloin tilalle tuli *Vartijan* historian ensimmäinen naispuolinen päätoimittaja, teol. kand. **Irja Askola**.

Paloheimon ja Knuuttilan aloittaessa *Vartijan* kansilehden tunnussanat "kirkko kulttuuri yhteiskunta" muutettiin muotoon: "kulttuuri, kirkko, yhteiskunta".

1980-luvulla lehdessä onkin julkaistu entistä enemmän musiikkiin, elokuvaan ja kuvataiteisiin liittyviä artikkeleita ja kritiikkejä, samoin mm. **Ulla Rantasen** grafiikkaa, **Outi Heiskasen** eläinhahmoja sekä esimerkiksi **Helena Anhavan**, **Rakel Liehun**, Matti Paloheimon ja **Anna-Maija Raittilan runoja**, **Leena Krohnin** novelleja. *Vartija* laajentui taiteen kriitikosta myös taiteen foorumiksi.

1980-luvulla *Vartijan* toimituskuntaan kuuluivat mm. kirjailijat **Jukka Pakkanen**, Matti Paloheimo ja **Eila Pennanen**, taidegraafikko Ulla Rantanen ja arkkitehti Pentti Tuovinen.

Vuonna 1984 Lehden ohjaksiin tarttuivat uskonnonfilosofian dosentti ja Suomen akatemian tutkija **Heikki Kirjavainen** ja kirjeenvaihtaja **Ansa Kirjavainen**.

Vartijan täytettyä sata vuotta 1988 päätoimittajiksi ryhtyivät professori **Heikki Räisänen** sekä TK, toimittaja **Martti Mäkisalo**. Vuoden 2002 alusta Räisäsen tilalle tuli dos. **Matti Myllykoski**.

Yliopiston opettajien ja tutkijoiden panos *Vartijan* ohjaksissa vuodesta 1982 lähtien on

luonnollisesti näkynyt myös lehden sisällössä etenkin kirjoitusten valikoitumisena. Monia *Vartijan* numeroita voi pitää tieteen popularisointina. Toisaalta *Vartijan* maine ja profiili jonkinlaisena toisinajattelun tai etsimisen forumina näkyy myös; perinteistä teologiaa ja kirkkopolitiikka haastavat tekstit eivät ole olleet harvinaisia. Kovin sovinnaisia ja varsinkaan fundamentalistisia kirjoituksia lehdelle ei useinkaan tarjota. Pääpaino on ollut teologiassa ja siinä eksegetiikassa, mutta näkyvästi ovat olleet esillä myös filosofia, uskontotiede sekä ihmis- ja yhteiskuntatieteet.